

Юрій Стецик,

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри давньої історії України
та спеціальних історичних дисциплін*

Дрогобицького державного педуніверситету ім. І. Франка

ВАСИЛІАНСЬКІ МОНАСТИРИ ПЕРЕМИШЛЬСЬКОЇ ЄПАРХІЇ (КІНЕЦЬ XVII – XVIII СТОЛІТТЯ): ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ ОГЛЯД

Проаналізовано рукописні та опубліковані джерела до історії монастирів. Подано класифікацію джерел. Визначено інформаційні аспекти монастирської документації.

Ключові слова: хроніка, пом'яник, каталог, візитація, устав, Конституція ЧСВВ.

Головний масив джерел з історії василіанських монастирів Перемишльської єпархії (кінця XVII – XVIII ст.) складають рукописні матеріали, виявлені нами в різних архівних установах Тернополя, Львова, Дрогобича, Перемишля. В нашій статті ставимо собі за мету подати загальний огляд документації василіанських монастирів, яка в силу певних історичних обставин потрапила до рукописних збірок різних архівосховищ (незначна кількість цих матеріалів була опублікована в археографічних виданнях).

У Державному архіві Тернопільської області (ДАТО) зберігається частина матеріалів найдавнішого василіанського архіву Святопокровської провінції ЧСВВ, укладення якого започатковано в другій половині XVIII ст. Зокрема, тут віднаходимо документацію, пов'язану із діяльністю Провінційної управи, а також копії різних судових справ, які стосуються василіанських монастирів Перемишльської єпархії другої половини XVIII ст. [18].

Після поділів Речі Посполитої були створені нові василіанські провінції, в т. ч. Галицька провінція Найсвятішого Спасителя із осередком у Львові. У 1920-х роках сформовано новий Провінційний Центральний архів та бібліотеку ЧСВВ, куди привезено цінні рукописні пам'ятки (XVII–XIX ст.) із довколишніх галицьких василіанських монастирів, при яких діяли дрібніші архіви. Серед них виділявся Лаврівський монастирський архів, який продовжував функціонувати самостійно до 1939 р. У радянський час більшість архівних документів Лаврівського монастиря знищила радянська атеїстична влада. Від такої долі І. Крип'якевич урятував Львівський провінційний архів та бібліотеку монастиря Св. Онуфрія. Матеріали цього монастиря перейшли в розпорядження кількох сучасних архівних установ м. Львова. Йдеться насамперед про відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника Національної академії наук України, де збереглися рукописна та друкована богослужбова література, наукові богословські трактати, монастирські хроніки, пом'яники, а також, окрім провінційної документації, частини особистих архівів визначних василіанських діячів — М. Рила, І. Лушпинського, В. Будзиловича,

Е. Андрушкевича, П. Філяса, Г. Филиповича, Ю. Дація, А. Каліша, С. Кизими, Й. Канюшака, Т. Коструби, А. Стельмаха, В. Лімниченка та Я. Гординського, дослідника василіанських рукописів [20].

Актовий матеріал, пов'язаний із діяльністю василіанських монастирів у межах шляхетських володінь, знаходимо в окремих фондах. Одним із найбільш цінних є фонд колекції історика Олександра Чоловського з численними матеріалами з теренів Перемишльської єпархії [21].

Інші істотні складові Центрального василіанського архіву та бібліотеки монастиря Св. Онуфрія після Другої світової війни було передано до Центрального державного історичного архіву України у м. Львові (ЦДІАЛ). Це переважно матеріали кінця XVIII – початку XX ст., у т. ч. і з давніх архівних фондів поодиноких монастирів. Тут виявляємо також фінансово-майнову документацію першої половини XVIII ст. [24]. Від австрійських часів беруть початок ряд інших фондів, у яких нагромадилися історичні відомості про окремі василіанські монастирі, у зв'язку з їхньою ліквідацією під час релігійних реформ у кінці XVIII ст. Зокрема, це архівні фонди під назвами “Галицьке намісництво” [25], “Галицька фінансова прокуратура” [26], “Державна бухгалтерія” [27]. Варто виділити фонд “Становий комітет”, до якого потрапили копії привілеїв польських королів, наданих монастирям, що отримали підтвердження своїх прав від нової австрійської влади [28]. Довідково-бібліографічна інформація акумульована в особових фондах отців-василіан: “Лукань Степан – священик” [29], “Йосиф Скрутень” [30]. Також значний масив документів до історії монастирів відклався в архівних збірках загальних церковних фондів. Так, скажімо, у фонді ЦДІАЛ “Греко-католицька митрополіча консисторія м. Львів” збереглася збірка досить рідкісних копій візитаційних та інвентарних описів василіанських монастирів Перемишльської єпархії з другої половини XVIII ст. [31]. Цінними є також судові акти Перемишльського гродського суду [32] та Самбірської економії [33], які відображають фінансово-господарську діяльність монастирів. Досить велику збірку документації віце-адміністраторського суду Самбірської економії (XVII–XVIII ст.) збережено до наших днів у відділі стародруків та рукописів Наукової бібліотеки Львівського національного університету ім. І. Франка [22].

Великим джерельним потенціалом характеризуються протоколи духовного суду Перемишльської уніатської консисторії, оригінали яких знаходимо у Перемишльському державному архіві у фонді греко-католицького єпископства в м. Перемишлі (кінець XVII – початок XVIII ст.) [34]. Частиною копій із цих протоколів, зроблених М. Подолінським, володіє відділ рукописів Національного музею у м. Львові [23]. До колекційних збірок цього ж музею потрапили й унікальні друківані та рукописні василіанські пам'ятки.

Певна частина монастирської документації дрібніших василіанських осередків увійшла до колекцій місцевих музеїв. Так, у архівних фондах краєзнавчого музею “Дрогобиччина”, окрім матеріалів Дрогобицького василіанського монастиря (XIX – початок XX ст.), збереглося кілька раніших рукописних джерел, пов'язаних із діяльністю Лішнянського, Летнянського та Дерезицького монастирів. Передусім це монастирські хроніки та різноманітні обіжники (друга половина XVIII ст.) [19].

Видання архівних документів з історії ЧСВВ було започатковане самими ж отцями-василіанами. Перші спроби в цьому напрямі належать М. Коссакові [8] і Ю. Никоровичу (ЧСВВ) [10], які до укладення своїх історичних каталогів ЧСВВ залучали витяги із фундаційних документів. Проте систематична публікація цих джерел почалася тільки після заснування в 1924 р. спеціального наукового видання “Записки ЧСВВ”, яке у своїй структурі повторювало “Записки НТШ”. Саме на сторінках цього видання з’явилося ряд документів, яким присвячене наше дослідження: записник перемишльського єпископа та київського митрополита Ю. Винницького [1], опис рукописів бібліотеки монастиря Св. Онуфрія у Львові [4], устав ЧСВВ, укладений В. Рутським [7]. У повоєнний період видання цих документів продовжилось у Римі. Зокрема, у другій серії “Записок ЧСВВ” було виокремлено археографічну секцію і започатковано декілька джерелознавчих видань: «Acta S. Congregationum» [12], «Litterae Nuntiorum Apostolicorum» [13], «Epistolae Metropolitaram» [14], «Episcoporum» [15], «Acta Basilianorum» [16]. Останній з перелічених проектів має певне наукове значення і для обраної нами теми: до нього залучено маловідомі ватиканські архівні джерела, опубліковані у збірках «Capitula Basilianorum Generalia (XVII–XVIII)» та «Litterae Basilianorum (1601–1760 rr.)» [16].

У сучасній українській археографії виявляємо тільки поодинокі публікації монастирської документації: інвентарні описи [5], монастирські устави [3], фундаційні та дарчі грамоти [9].

Відповідно до свого призначення та змісту, джерела дослідження класифікуються за кількома типами: 1) нормативно-регламентаційні; 2) актові та майнові; 3) наративні; 4) епістолярні; 5) речові; 6) зображальні; 7) музичні; 8) спеціальні; 9) загальні.

Серед нормативно-регламентаційної документації провідне місце посідають монастирські устави та Конституція ЧСВВ (XVII–XVIII ст.), здебільшого опубліковані в різних тематичних збірниках. Цей тип джерел значною мірою доповнюють соборні єпархіальні рішення (наприклад, “Правила духовного управління”, затверджені на Перемишльському соборі 1693 р.) [17] та генеральні й провінційні капітульні постанови (XVIII ст.). Сюди також відносимо листи і приписи провінціалів (протоігуменів), т. зв. провінційні обіжники, папські бреве та листи нунціїв. Більшість цих джерел — з ватиканських архівних фондів.

Наступний досить потужний пласт джерел – актова та майнова документація, яку складають насамперед фундаційні грамоти, листи, привілеї, що видавалися князями, польськими королями, шляхтою, перемишльськими владиками. Її інформаційно розширюють листи про надання (т. зв. дарчі та заставні записи), королівські конфірмації, шляхетські заповіти. Серед майнової документації найбільш узагальнювальними та інформативно насиченими є інвентарні описи, книги прибутків та видатків, протоколи візитаційних описів другої половини XVIII – початку XIX ст.

Цей вид джерел представлений і досить численним і різноманітним матеріалом судових актів різних судових установ. Передусім це протоколи духовного суду Перемишльської уніатської консисторії з кінця XVII – початку XVIII ст., тобто часу, коли василіанські монастирі перебували ще під юрисдикцією місцевих владик.

Також сюди належить і документація світських судів: Перемишльського гродського суду та віце-адміністраторського суду Самбірської економії. Адже василіанські монастирі часто вступали в господарсько-фінансові суперечки із представниками місцевих дрібношляхетських родів та адміністраторами й підданими Самбірської економії.

Ще один вид документації – наративні джерела – репрезентований досить обмеженою кількістю збережених до наших днів монастирських хронік. Серед них опублікована пізня редакція (кінця XVIII ст.) Лаврівської хроніки (1771–1882 рр.) [2], рукописний Добромільський літопис у трьох частинах (XVII–XIX ст.) [20], Щеплотська хроніка (1771–1788 рр.) [20], книга “Актів домових” Лішнянського, Летнянського та Дережицького монастирів (друга половина XVIII ст.) [19].

До епістолярних джерел відносимо листування, яке провадилося між василіанськими монастирями та церковними ієрархами і світськими особами. Сюди залучаємо також дипломатичну кореспонденцію Католицької Церкви (реляції, звіти, донесення папських нунцій). Більшість цих матеріалів введено до наукового обігу завдяки спеціальним археографічним виданням.

Певну додаткову інформацію довідуємося із речових (архітектурні споруди монастирських дерев’яних храмів у Лішні, Біліні (XVII ст.) та кам’яних храмів у Лаврові, Добромилі (XVIII ст.), які збереглися до наших днів), зображальних (ікони, фрески, мініатюри), музичних (ірмологіони) джерел [11].

Досить цінні відомості про внутрішнє життя чернецтва подають каталоги, некрологи, книги новіціатів, біографи ченців ЧСБВ, які класифікуємо як спеціальні джерела. Зокрема, частина каталогів Святопокровської провінції ЧСБВ (1754, 1772, 1776 рр.) опублікована в серії «Записок ЧСБВ» [6].

Серед архівної документації бачимо також і загальні джерела: історичні довідки, стародруки, рукописні наукові трактати, каталоги монастирських бібліотек та описи втрачених монастирських архівів. Також знаходимо збірки, до яких увійшли різні види загальних джерел. Це передовсім протоколи монастирських візитацій другої половини XVIII ст., які містять короткі історичні довідки, описи монастирської архівної документації та каталоги бібліотек.

Підсумовуючи огляд корпусу джерел до історії василіанських монастирів, варто зауважити, що він репрезентований різними типами документів, що дозволяє нам простежити інституційний розвиток, економічне становище та релігійну діяльність ЧСБВ на теренах Перемишльської єпархії впродовж кінця XVII – XVIII ст.

1. Андрусак М. Записник митр. Юрія Винницького з 1706 р. // Записки ЧСБВ. – Жовква, 1932. – Т. IV. – Вип. 1–2. – С. 180–204.
2. Ваврик М. (ЧСБВ). Лаврівська хроніка (1771–1882 рр.) // Записки ЧСБВ. – Рим, 1954. – Серія II. – Секція II. – Т. II (VIII). – С. 65–94, 410–418.
3. Галасливий С. [Мицько І.] О Чині в Св. обителі // Лавра. – 1998. – № 2. – С. 45–50; його ж. Артикулы или уставы чина иноческаго // Лавра. – 1999. – № 2. – С. 41–45.
4. Гординський Я. Рукописи бібліотеки монастиря св. Онуфрія ЧСБВ у Львові // Записки ЧСБВ. – Жовква, 1927. – Т. I. – С. 234–272, 417–478; Т. III. – С. 40–64, 345–376.
5. Гуцаленко Т. Два інвентарі Святоспаського монастиря // Старосамбірщина – III: Альманах. – Старий Самбір, 2004. – С. 320–357.

6. Каталоги Святопокровської провінції ЧСВВ (1754, 1772, 1776 pp.) // Записки ЧСВВ. – Рим, 1979. – Серія II. – Секція I. – Т. XL. – С. 102–124, 126–142, 154–176.
7. Кінах Гліб о., (ЧСВВ). Правила для монахів Ч. св. Василя В. Велямина Рутського // Записки ЧСВВ. – Жовква, 1924. – Т. I. – Вип. 1. – С. 56–72.
8. Коссак М. (ЧСВВ) Монастирі Галичини (передрук праці 1867 р.) // Лавра. – 1999. – № 7 – С. 41–55; № 8. – С. 49–54; № 9. – С. 51–56; № 10. – С. 51–56.
9. Купчинський О. А. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. – Львів, 2004. – 1282 с.
10. Никорович Ю. (ЧСВВ). Церкви та монастирі Перемишля та Перемишльської єпархії (передрук праці 1879 р.) // Лавра. – 1999. – № 11. – С. 46–55; № 12. – С. 50–54.
11. Ясиновський Ю. Українські та білоруські нотолинійні Ірмолої 16–18 ст. – Львів, 1996. – 510.
12. Welykyj A. G. Acta et Litterae S. C. de Prop. Fide Ecc. Cath. Ucrainae et Bielarusjae spectantes (1622–1862) // Analecta OSBM. – Romae, 1953–1957. – Series II. – Sectio III.
13. Welykyj A. G. Litterae Nuntiorum Apostolicorum historiam Ucrainae illustrantes (1550–1693) // Analecta OSBM. – Romae, 1959–1969. – Series II. – Sectio III. – Vol. I–XIV.
14. Welykyj A. G. Epistolae Metropolitaram Kioviensium Catholicorum (1613 – 1788) // Analecta OSBM. – Romae, 1956 – 1965. – Series II. – Sectio III. – Vol. I – VIII.
15. Welykyj A. G. Litterae Episcoporum historiam Ucrainae illustrantes (1660–1705) // Analecta OSBM. – Romae, 1972 – 1975. – Series II. – Sectio III. – Vol. I–IV.
16. Welykyj A. G. Pidrutchnyj P. Litterae Basilianorum in Terris Ucrainae et Bielarusjae (1601–1760) // Analecta OSBM. – Romae, 1979. – Series II. – Sectio III. – Vol. I–II.
17. Winnicki Bp. Innocenty Ustawy rządu duchownego i inne pisma. – Przemyśl, 1998. – 104 s.
18. Державний архів Тернопільської області (ДАТО). – Ф. 258 («Духовний собор Почаївської Успенської Лаври»).
19. Краєзнавчий музей «Дрогобиччина». – Архівна частина. – Спр. 4929. – Ч. 1–2.
20. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів (далі – ЛНБ). – Ф. 3 («Бібліотека монастиря василіан»).
21. ЛНБ. – Ф. 141 («Чоловський. Збірка рукописів»).
22. Наукова бібліотека Львівського національного університету ім. І. Франка. Відділ стародруків і рукописів. – Спр. 547/III («Книга декретів віце-адміністраторського суду Самбірської економії (1732–1745 pp.)»).
23. Національний музей у Львові. – Ркл. 360 (рукописи латинські). – Т. I–III («Теки Подолинського»).
24. Центральний державний історичний архів України у м. Львові (ЦДІАЛ). – Ф. 684 («Протоігуменат монастирів ЧСВВ провінції Св. Спасителя у Львові»).
25. ЦДІАЛ. – Ф. 146 («Галицьке намісництво»).
26. ЦДІАЛ. – Ф. 159 («Галицька фінансова прокуратура»).
27. ЦДІАЛ. – Ф. 187 («Державна бухгалтерія»).
28. ЦДІАЛ. – Ф. 575 («Становий комітет»).
29. ЦДІАЛ. – Ф. 364 («Лукань Степан – священик»).
30. ЦДІАЛ. – Ф. 376 («Йосиф Скрутень»).
31. ЦДІАЛ. – Ф. 201 («Греко-католицька митрополіча Консисторія м. Львів»).
32. ЦДІАЛ. – Ф. 13 («Перемишльський гродський суд»).
33. ЦДІАЛ. – Ф. 856 («Самбірська економія»).
34. Archiwum Państwowy w Przemyślu. – Archiwum Biskupstwa Greckokatolickiego w Przemyślu. – Supl. – Sygn. 2. («Akta sądu cerkiewnego (1698–1702 rr.)»).

SUMMARY**Yuriy Stetsyk****The Basilian Monasteries of the Peremyshl Eparchy (the end of the 17 th – the 18 th centuries): the review of sources**

The manuscripts and publishing sources for the history of monasteries are analysed. The classification of sources are given. The informatives aspects of the monasteries documentations are determined.

Key words: chronicle, the book of commemoration, catalogue, visit discriptions, regulation, Constitution of OSBM.

Олександр Суліменко,

*кандидат історичних наук, доцент,
Житомирського національного
агроєкологічного університету*

**ІСТОРІЯ
СТАНОВЛЕННЯ, ЗАНЕПАДУ ТА ВІДРОДЖЕННЯ
ОДНІЄЇ З ЦЕРКОВ НА ЖИТОМИРЩИНІ
(НА ПРИКЛАДІ С. ЗАБРІДДЯ
ЧЕРНЯХІВСЬКОГО РАЙОНУ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ)**

Присвячено історії церкви села Забріддя Черняхівського району Житомирської області, її становленню, занепаду та відродженню протягом XVIII – XXI ст.

Ключові слова: церква, релігія, село, парафіяни.

Церква с. Забріддя Черняхівського району Житомирської області має більш як двохсотрічну історію. Для вознесення молитов до Бога забрідська церковна громада побудувала в далекому 1770 р. храм на власні кошти. Про першу церкву відомо небагато. Однак ми знаємо, що освятили її на честь зачаття Святої Анни. Вона була витвором мистецтва дерев'яного зодчества тодішніх українських умільців. Усю будівлю, в т. ч. і куполи, зведено без жодного цвяха. Багато ікон, євангельських сюжетів написано безпосередньо по дереву на блакитному фоні.

Після третього поділу Польщі 1795 р. село, як і весь край, перейшло під владу Росії. Поступово кількість парафіян зростала. У середині XIX ст. храм уже не міг вмістити всіх парафіян. Рішенням Житомирського губернського комітету в 1851 р. було дозволено спорудження нової церкви за казенний кошт. У навколишніх густих лісах було достатньо будівельного матеріалу. Люди зрізали могутні дуби та сосни, влітку сушили їх, а потім використовували в будівництві. Новозбудований у 1866 р. храм став просторішим і красивішим, його було видно з усіх частин села.

Безперечним є те, що в духовному житті мешканців села впродовж кількох століть церква, попри всі перепони і труднощі, була постійним Домом Молитви і Слова Божого, виховувала своїх парафіян у душі пошани й любові до ближнього.